

Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz

Selin DİNÇER
Kırıkkale Üniversitesi
selindincer@kku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3233-493X

Fatih AKIN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
fatih.akin@erzincan.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7741-4004

Baybarshan Ali KAZANCI
Kırıkkale Üniversitesi
kazanci@kku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3407-3692

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1442228
Geliş Tarihi: 24.02.2024	Kabul Tarihi: 14.06.2024
Revize Tarihi: 10.06.2024	

Atf Bilgisi

Dinçer, S., Akın, F. ve Kazancı, B. (2024). Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Ampirik bir analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 371-385.

ÖZ

Bir ülke ekonomisinde dış ticaretin kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, iş bölümü, uzmanlaşma, doğrudan yabancı yatırımları çekmek, döviz girdisi sağlamak, iç ve dış pazarda rekabeti sağlamak gibi önemli kazanımları bulunmaktadır. Ayrıca ithalat ve ihracat rakamları önemli ölçüde ülkelerin ekonomi politikalarına yön verebilir hale gelmiştir. Bu noktada dış ticaretin büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesi için kritik öneme sahip olduğunun farkında olan ülkeler uluslararası ticarete daha fazla önem vermektedir. Bağımsızlık sonrası merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan Türk Cumhuriyetleri sonraki yıllarda bölgeselleşme hareketleri kapsamında ihracata dayalı büyüme modelini benimsemişlerdir. Buradan hareketle çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve teşkilata gözlemci ülke statüsünde dahil olan Macaristan olmak üzere beş ülkede dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi kullanılarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı üyesi olan Özbekistan'ın analize dahil edilmemesinde ise verilere ulaşmada yaşanan sorun etkili olmuştur. 1992-2022 döneminin ele alındığı çalışmada, ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme değişkenleri kullanılmıştır. Panel ARDL analizi bulgularına göre, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan beş ülkede uzun vadede ihracat ve ithalat ekonomik büyümeyi artırırken, kısa vadede yalnızca ithalat ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ele alınan ülkelerde ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için dış ticaretin önemli etkisinin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: ihracat, ithalat, dış ticaret, ekonomik büyüme, Türk Devletleri Teşkilatı.

The Effect of Foreign Trade on Economic Growth in Selected Organisation of Turkic States Countries: An Empirical Analysis

ABSTRACT

Foreign trade in a country's economy has important gains such as ensuring efficiency in resource allocation, division of labor, specialization, attracting foreign direct investments, providing foreign exchange inflows, and ensuring competition in domestic and foreign markets. In addition, import and export figures have become able to direct the economic policies of countries to a significant extent. At this point, countries that are aware of the critical importance of foreign trade for growth and development attach more importance to international trade. The Turkic Republics, which transitioned from central planning to a free market economy after independence, adopted the export-led growth model within the scope of regionalization movements in the following years. Therefore, this study aims to analyze the effect of foreign trade on economic growth in five countries, namely Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey, and Hungary, which is a member of the Organisation of Turkic States as an observer country, using the panel Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method. Uzbekistan, a member of the Organisation of Turkic States, was not included in the analysis due to the data access problem. Exports, imports, and economic growth variables are used in the study covering the period 1992-2022. According to the findings of the panel ARDL analysis, while exports and imports increase economic growth in the long run in the five countries of the Organisation of Turkic States, only imports increase economic growth

in the short run. It is seen that foreign trade has an important effect on the realization of economic growth in the countries considered.

Keywords: Export, import, foreign trade, economic growth, Organisation of Turkic States.

Giriş

Ülkelerin farklı büyüme oranlarına sahip olmalarının nedenleri literatürde uzun süre inceleme alanı bulmuştur. Bu noktada tarihsel eksende ülkelerin büyüme potansiyellerini dış ticaret ile açıklayan düşünürler bulunmaktadır. Örneğin Marshall (1959) ülkelerin ekonomik olarak ilerlemelerini belirleyen sebebin uluslararası ticaret olduğunu 19. yüzyılda öne sürmüştür. Robertson ise (1938) ihracatı büyümenin motoru olarak ifade etmiştir. Günümüzde de dış ticaretin büyüme için gerekli olduğu görüşü ön plana çıkmaktadır. Fakat yalnızca dış ticaretin ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için tek başına yeterli olmayacağı da bilinmektedir. Büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesi için ticaretten elde edilen kazançların verimlilik ile tamamlanması gerekmektedir (Arodoye ve Iyoha, 2014, ss. 121-122).

Ülkelerin küresel ekonomik sisteme entegrasyonu önemli bir unsurdur. Böylece uluslararası ticaretin canlanması ekonomik büyümenin itici gücü haline gelebilmektedir. Ülkenin rekabet yapısının kritik bir göstergesi olması ve ülke ekonomisinin dünyanın geri kalanıyla ilişkilerinin değerlendirilmesinde önemli olması nedeniyle ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmesi gereken bir konudur (Kang ve Shambaugh 2016). Bu noktada özellikle gelişmekte olan ülkeleri konu olan akademik çalışmalar tartışma konusu haline gelmekte, dış ticaret yapan ülkelerin yalnızca iç pazara değil aynı zamanda ülkelerin cari açığı azaltma, yatırımı artırma gibi destekleri bulunmaktadır. Mal ithalatı ise ülkenin ihtiyacı olan makine ve teknolojik girdiyi sağlamaktadır (Bayer ve Marius, 2018; Choe, 2003; Feldstein, 1983).

Dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişki ekonomik olarak uzun yıllardır incelenmektedir. Genel manada dış ticaret büyümenin motoru olarak bilinmekte ve ihracat büyümeyi artırmaktadır. Bu etki, ekonomik üretim fazlalığı ile verimlilikte artışta sağlayacaktır. Ayrıca ihracat artışı ölçek ekonomileri ve pozitif dışsallıklardan doğan kazançlardan kaynaklanmaktadır. Söz konusu ampirik çalışmalar bu öngörüye doğrularken konu ile ilgili dış ticaret değişkenleri arasında yer alan ihracat-ithalat ve büyüme bağıntısı akademik çalışmaları çeşitlendirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalarda ele alınan ülkeler, dönemler ve kullanılan yöntemler itibariyle farklılıklar bulunmaktadır (Tyler, 1980, s. 2). Ancak Tablo 1’de bulunan literatür özeti Türk Cumhuriyetleri ile sınırlandırılmıştır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Merkezi Asya’da bulunan Türk Cumhuriyetleri ilk yıllarda serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmaya çalışsalar da küresel piyasalara açık istatistik verilerde teyit edilme problemi yaşamaktadırlar. Bu durum ampirik analizlerde sorun teşkil etmektedir. Neticede itibariyle Türk Cumhuriyetleri’nin 2011 yılı sonrası dış ticaret-büyüme ilişkisini yansıtan çalışmalar taranmıştır.

Tablo 1
Literatür Özeti

Yazar(lar)/ Yayımlı Yılı	Ülke(ler)	Bulgular
Yılmaz ve Albayrak (2023)	Türkiye	ARDL sınır testi yaklaşımına göre elde edilen neticelere göre, ithalat-ihracat ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde ilişki bulunmaktadır.
Wang, Yang ve Yang (2023)	Avustralya, Belçika, Hollanda, İtalya, Grönland, Birleşik Krallık, Berlin, Fransa, Rusya, Portekiz ve İsviçre	Doğal kaynaklar, kurumsal kalite, ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik kalkınmaya etkisi GMM modeli ile incelenmiştir. Bu sonuçlara göre pazar büyüklüğü ve doğrudan yabancı yatırımların finansal ve ticari açıklık ile güçlü bir ilişki olmadığı anlaşılmıştır.
Kendirkıran ve Emirmahmutoğlu (2022)	Türkiye	İhracat-ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedenselliği araştırılmıştır. Analiz neticesinde ithalat büyümesi ve ekonomik büyüme iki yönlü nedensellik ilişkisini ortaya çıkarmaktadır.
Blavasciunaite, Garsviene ve Matuzeviciute (2020)	European Union (EU) 28 countries	AB ülkelerinde ekonomik büyüme ve dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri OLS yöntemi ile analiz

		edilmiştir. Neticede ticaret dengesini büyümeye olumsuz etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.
Hüseyinli (2019)	Azerbaycan	Azerbaycan'ın enerji ihracatı ve büyüme arasında olan ilişki Granger Nedensellik ve CUSUM testleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada ekonomik büyüme ile gaz ve petrol ihracı arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Şenkardeşler (2018)	Türkiye	Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki tatbik edilmiştir. Sonuçlara göre uzun dönemli büyüme ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Aydın, Esen ve Bayrak (2016)	Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan	Dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme ilişkisi enflasyon eşik değeri dikkate alınarak incelenmiştir. Dış ticaret hadlerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Ganiyev (2016)	Kazakistan, Kırgızistan	Kazakistan ve Kırgızistan'da dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi ARDL koentegrasyon yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar Kırgızistan'ın kısa ve uzun dönemde dış ticaret yapısının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini; Kazakistan'ın ise ithalatın ekonomik büyümede daha etkin rol oynadığı belirlenmiştir.
Esen ve Bayrak (2015)	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Eşbütünleşme analizi kullanılarak ele alınmıştır. Ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasında uzun dönem olumlu ilişki bulunmuştur. Kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir.
Künü, Hopoğlu ve Bozma (2015)	Azerbaycan, Türkiye	Azerbaycan ve Türkiye'de ihracat ve büyüme arasındaki ilişki Toda-Yamamoto nedensellik yöntemine göre ele alınmıştır. Bu sonuçlara göre Türkiye ve Azerbaycan'da ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığı bulunmuştur.
Gül, Kamacı ve Konya (2013)	Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Türkiye	Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Türkiye'de dış ticaretin büyüme üzerine etkisi Pedroni Eşbütünleşme ve Panel Granger nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Tespit edilen sonuçlar ihracat-ithalat ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur.
Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013)	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan	Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'da ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki Panel DOLS testi ve VECM yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bulgular, ele alınan altı Türk Cumhuriyeti özelinde ihracatta 100 dolarlık bir artışın ekonomik büyümeye uzun dönemli yaklaşık olarak 36 dolarlık artış getirdiğini ortaya koymaktadır.
Ağayev (2011)	Eski Sovyet Birliği Ülkeleri	Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri kullanılarak incelenmiştir. Sonuç olarak ihracat artışının ekonomik büyümeye neden olmadığını göstermektedir. Ayrıca sonuçlar kısa ve uzun dönemde büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir ilişkinin bulunduğunu belirtmektedir.

2000 yılı sonrası genel olarak literatür incelendiğinde Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticaret-büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Literatüre katkı sağlayacağı düşünülen bu çalışma Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye olmak üzere seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri ile Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde gözlemci ülke statüsünde bulunan Macaristan'dan oluşmaktadır. Buradan hareketle yapılan çalışmada seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde dış ticaretin ekonomik büyüme etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu etki analiz edilirken Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada gözlemci ülke statüsünde bulunan Macaristan'ın da dâhil edildiği Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde bulunan beş ülkede otuz yıllık (1992-2022) dönemde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında ortaya çıkan ilişki teorik çerçevede ele alınmıştır. Daha sonra ise 1992-2022 döneminde seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı ülkelerinde dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisi panel ARDL yöntemi ile tahmin edilerek elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

Liberalleşme ile sektörler arası yoğun rekabet dünyada kitlesel üretim fazlasına yol açmış, bu sayede dış ticaret kalemleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Ayrıca ihracat ve ithalat rakamları ülkelerin ekonomi politikalarına önemli ölçüde yön verebilmektedir. Bu minvalde ihracat ekonomik büyümeyi, refahı, kişi başına düşen geliri artırmakta; makroekonomik rakamları iyileştirmekte, cari açıkları ve konjonktürel dalgalanmaları azaltmaktadır. Dolayısıyla katma değer katan ihracat uluslararası arenada ülkelere itibar kazandırmaktadır. Öte yandan, Kazancı ve Dikkaya'nın (2021) belirttiği gibi ihracat-ithalat dengesi negatif değerler aldığı anda ekonomik göstergeler bozulabilmektedir. Aynı zamanda iç üretim yapısı olumsuz etkilenmekte, ulusal paranın istikrarı bozulmakta ve döviz cinsinden borcu bulunan üreticilerin borçlarının artması gibi hususlar negatif bir görüntünün oluşmasına neden olabilmektedir.

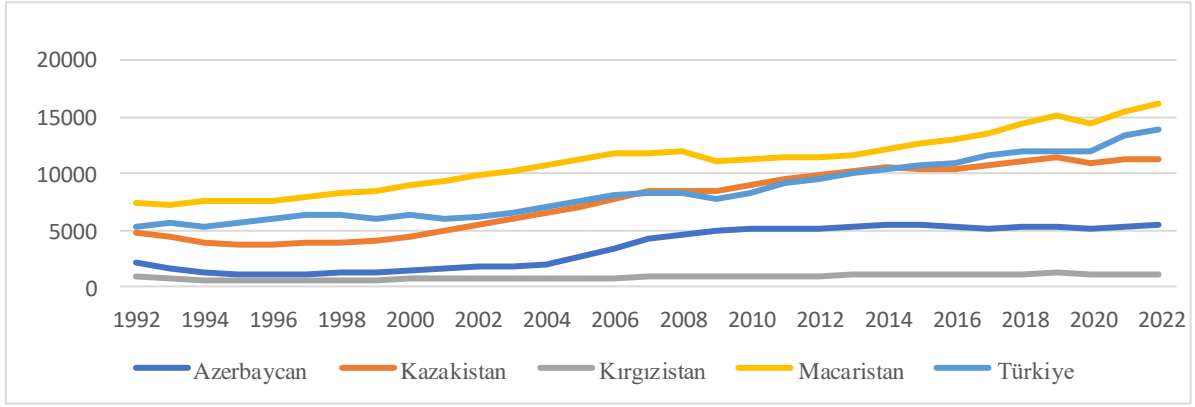
Ihracat yönlü büyüme modeli bilhassa iç pazarı yetersiz olan ülkelerde önemlidir. Bu noktada gelişmekte olan ülkeler için yabancı ülkelere mal satarak uluslararası pazarlara açılmak ve ölçek ekonomilerinden faydalanarak rekabet edebilmek ancak ihracat ile mümkün hale gelmektedir. Döviz girdisi ile yatırım imkânlarının genişlemesi ve istihdamın artması ise ihracat yönlü büyüme modelinin önemli bir avantajını oluşturmaktadır. Netice olarak verimlilik artışı ile ihracat odaklı ekonomik büyüme trendi yükselmektedir (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013). Bu perspektiften düşünüldüğünde serbest piyasa ekonomisinin temel dinamiklerinden olan dış ticaret ile büyüme arasında yakın ilişkinin bulunduğu görülmektedir.

Dünya sisteminin değişim gösterdiği 1990'ın ilk yılları, bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetlerine ilişkin yeni fırsatlar doğurmuş ve bu ülkelerin bölgeselleşme hareketleri için ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Türk Devletlerinin bağımsızlığını kazanmasının ardından 1992 yılında Türkiye öncülüğünde belirtilen bölge ülkeleri ile kültürel, ekonomik ve siyasi olmak üzere çok taraflı ve karşılıklı iş birliğinin sağlanması amacıyla "Türk Konseyi" süreci başlatılmıştır. Türk Konseyi'nin tesis edilmesine kadar geçen süreçte çok sayıda zirve gerçekleştirilerek Türk Dünyasındaki iş birliğinin temelleri atılmıştır (Akçapa, 2023, ss.477). 2009 yılında İstanbul'da düzenlenen zirve toplantısında alınan kararla Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'dan oluşan 4 üye ülke ile "Türk Devletleri Teşkilatı" kurulmuştur (Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, 2016). Bu zirve genel çerçevede mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşımı, serbest ticaret düzeninin gelişmesi ve ulaşım yapısı ile enerji kaynaklarının arzının Avrupa'ya sağlanması gibi hususlar üzerine inşa edilmiştir. Bakü'de 2019 yılında 7. zirve gerçekleştirilmiştir. Özbekistan bu zirvede teşkilata tam üye olarak katılmıştır. 2018 yılında Kırgızistan'da düzenlenen 6. zirvede Macaristan, 2021 yılında İstanbul'da düzenlenen 8. zirvede Türkmenistan ve 2022 yılında Semerkant zirvesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gözlemci statüsü ile teşkilat bünyesinde yer almaya başlamıştır (T. C. Ticaret Bakanlığı, 2022).

2009 yılında kurumsallaşan ve 2021 yılında "Türk Devletleri Teşkilatı" ismi ile yola çıkan ülkeler Asya-Avrupa kıtasında coğrafi konumları, hammadde kaynakları ve ekonomik durumları ile her dönem dünya ekonomisine dinamizm katmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı ülkeleri hammadde ve

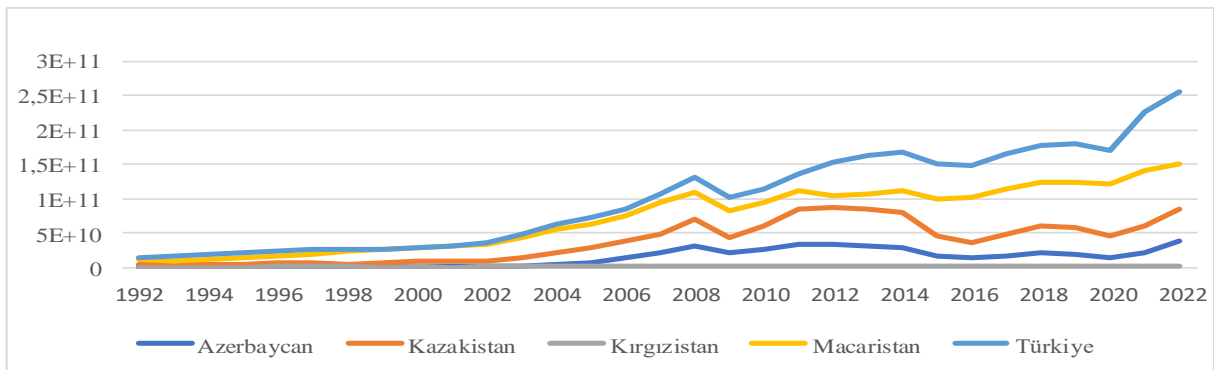
enerji rezervleri, geniş tarım arazileri gibi doğal kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Ancak bağımsızlıklarını kazandıktan sonra sanayilerini geliştirmede, teknolojik ilerlemede, nitelikli personel eğitimi için orta ve uzun vadeli finansman sağlamada zorluklarla karşılaşmışlardır. Merkezi olarak planlanan bir ekonomiden piyasa odaklı bir sisteme geçiş onları uluslararası krizlere ve ekonomik dalgalanmalara karşı kırılgan hale getirmiştir (Çetinkaya ve Demirel, 2023).

Sosyalizmden ayrılan Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan yaşadığı ekonomik dönüşüm ile uluslararası pazarlara ulaşmak için ihracat yönlü büyümeye odaklanmıştır. Türkmenistan ve Özbekistan ekonomileri ise Teşkilat bünyesinde yer alan diğer ülkelere görece kapalı ekonomik modelden istenilen düzeyde çıkamamıştır. Türkiye ise 1980 yılında liberalleşme politikalarını hızlandırmış ve ihracata önem veren politikalar benimsemiştir. Türk Cumhuriyetleri ile kurumsal ilişkilerini güçlendiren ve Avrupa Birliği üyesi olan Macaristan ise gelişmiş Avrupa ülkelerine yakınlığı ile Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasında göze çarpmaktadır.

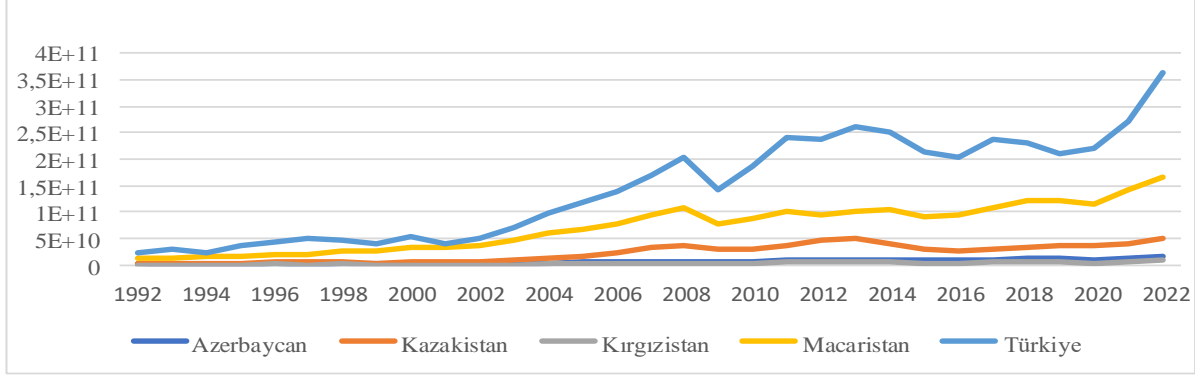
Grafik 1. Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Verileri (1992-2022) (World Bank, <https://data.worldbank.org/?locations=AZ-KZ-KG-HU-TR> adresinden 04.01.2024 tarihinde erişilmiştir.)

Grafik 2’de çalışma kapsamında ele alınan beş ülkenin 1992-2022 dönemine ait ekonomik büyüme verileri yer almaktadır. Bu veriler incelendiğinde söz konusu süreçte Kırgızistan ekonomik büyümeyi gerçekleştiremeyen ülke olarak durağan bir izlenim vermiştir. Azerbaycan’da da tıpkı Kırgızistan’da olduğu gibi ise bağımsızlık sonrası dönemde büyüme istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Kazakistan büyüme trend eğrisinin yükselme eğiliminin ise diğer ülkelere göre daha iyi olduğu göze çarpmaktadır. Ekonomik büyüme trendi en çok dalgalanan ve yükselen iki ülkenin ise Macaristan ve Türkiye olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinde İhracat Verileri (1992-2022) (International Trade Center, <https://www.trademap.org/Index.aspx> adresinden 01.11.2023 tarihinde erişilmiştir.)

Serbest piyasa koşulları ile bütünleşen ülkelerin ekonomik büyüklükleri, ihracat-ithalat verilerini doğrudan etkileyebilmektedir. Çalışma kapsamında seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan ülkeler dünya konjonktürel dalgalanmasından etkilenmiş ve bu durum Grafik 2’de yansıtılmıştır. 2008 yılında yaşanan finansal kriz ve COVID 19 süreci ülke grubunun ihracatına sekte vurmuştur. Ülke grupları her ne kadar inişli çıkışlı izlenim verseler de ihracat verilerine göre en çok ihracat sırasıyla Türkiye, Macaristan ve Kazakistan tarafından gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan ve Kırgızistan’ın ihracat verilerinin ise diğer ülkelere nazaran oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Grafik 3. Seçilmiş Türk Devletleri Teşkilatı Ülkelerinde İthalat Verileri (1992-2022) (International Trade Center, <https://www.trademap.org/Index.aspx> adresinden 01.11.2023 tarihinde erişilmiştir.)

Grafik 3’te ise çalışma kapsamında ele alınan beş ülkenin 1992-2022 dönemine ait ithalat verileri yer almaktadır. Ülkelerin ithalat düzeylerinin ihracat düzeylerine benzer durumda olduğu görülmektedir. Zaman serisinde Türkiye’nin en çok ithalat yapan ülke konumunda olduğu görülmektedir. Türkiye’yi Macaristan takip etmekte olup, Macaristan’ın Türkiye’ye göre ithalatta kırılganlığı daha az düzeydedir. Kırgızistan ve Azerbaycan ise ele alınan ülke grubu içerisinde ithalatın en az düzeyde gerçekleştiği iki ülke olduğu görülmektedir.

Yöntem

Bu bölümde Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan beş ülkede dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek için kullanılacak yöntem hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan beş ülkede 1992-2022 için dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Modelin denklemi Gül, Kamacı & Konya (2013) ve Yardımcıoğlu & Gülmez (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan hareketle (1) nolu denklemde belirtilmiştir;

$$\ln GDP_{it} = \beta_0 + \beta_{i1} \ln \dot{HR}_{it} + \beta_{i2} \ln \dot{TH}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Çalışma Grubu

Çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı üyesi Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ile Teşkilata gözlemci ülke statüsünde dahil olan Macaristan olmak üzere beş ülkede dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1992-2022 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak ele alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada ekonomik büyümeyi temsilen Dünya Bankası web sitesinden kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla verisi, dış ticareti temsilen ise ihracat ve ithalat verileri Trademap web sitesinden elde edilmiştir.

Tablo 2

Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Kısaltmalar	Veri Kaynağı
Ekonomik Büyüme (Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)	LnGDP	Dünya Bankası Web Sitesi
İhracat (Toplam Değer)	LnİHR	Trademap Web Sitesi
İthalat (Toplam Değer)	LnİTH	Trademap Web Sitesi

	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Min.	Max.
LnGDP	155	8.390	0.987	6.375	9.698
LnİHR	155	23.364	1.899	19.574	26.261
LnİTH	155	23.389	1.827	19.571	26.619

Modelde kullanılan veri seti ve tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2’de verilmiştir. Tanımlayıcı istatistiklere göre, çalışmada kullanılan veri setinin 155 gözlem sayısından oluştuğu görülmektedir. Ortalama büyüme yaklaşık 8.39 olarak bulunmuştur. İhracat oranlarında ilgili dönem için maksimum değer yaklaşık 26.26, minimum değer yaklaşık 19.57 olarak bulunmuştur. İthalat oranlarında ise ilgili dönem için maksimum değer yaklaşık 26.61, minimum değer yaklaşık 19.57 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenirken öncelikle ele alınan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı ve homojenliğin bulunup bulunmadığı yatay kesit bağımlılık testi ve homojenlik testi ile analiz edilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CIPS birim kök testi gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olmasından dolayı panel ARDL/PMG yöntemi ile modelde değişkenlerin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilerek bulguları değerlendirilmiştir.

Araştırma Etiği

Bu çalışma veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple etik kurul izni gerektirmemektedir.

Bulgular

Yatay kesit bağımlılığı, panel veri setindeki yatay kesit birimleri arasında gözlemlenen istatistiksel korelasyonla ilgili olarak, yatay kesit birimleriyle ilişkili hata terimleri korelasyon sergilediğinde gözlem bağımsızlığı varsayımı ihlali sonucu ortaya çıkmaktadır (Pesaran, 2021). Literatürde panel veri yönteminde yatay kesit bağımlılığını analiz etmek için çeşitli testler bulunmaktadır. Bu testler, Breusch Pagan (1980) CD_{lm} , Pesaran (2004) CD_{lm} ve CD ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) LM_{adj} ’dir (Breusch ve Pagan, 1980; Pesaran, 2021). Bu testlerde temel hipotez H_0 : Yatay kesit bağımlılık olmadığı, alternatif hipotez ise H_1 : Yatay kesit bağımlılığın var olduğunu ifade etmektedir. Aşağıda bu testlerin denklemleri verilmiştir.

$$CD_{lm}(BP, 1980) = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{p}_{ij}^2) \rightarrow X^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (2)$$

$$CD_{lm}(Pesaran, 2004) = \sqrt{\left(\frac{1}{N(N-1)}\right)} T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{p}_{ij}^2 - 1) \overset{asy}{\sim} N(0,1) \quad (3)$$

$$CD (Pesaran, 2004) = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} T \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2\right)^{asy} \sim N(0,1) \quad (4)$$

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)}\right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{\rho}_{ij}^2 \left(\frac{T-K-\hat{\rho}_{ij}-\mu_{Tij}}{v_{Tij}}\right) \right] \rightarrow N(0,1) \quad (5)$$

Tablo 3

Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

	LnGDP	LnİHR	LnİTH
CDIm (BP,1980)	31.680 (0.000) *	41.042 (0.000) *	27.870 (0.000) *
CDIm (Pesaran, 2004)	4.848 (0.000) *	6.941 (0.000) *	3.221 (0.000) *
CD (Pesaran, 2004)	-3.384 (0.000) *	-3.278 (0.000) *	-3.637 (0.000) *
LMadj (PUY, 2008)	6.185 (0.000) *	2.985 (0.000) *	16.993 (0.000) *

Not: *, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te verilen yatay kesit bağımlılık test sonuçlarına göre, H₀ hipotezi reddedilerek değişkenler arasında korelasyonun var olduğu (p=0.00<0.05), yani paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla, panelde bulunan ülkelerin birinde başlayan bir şokun veri setindeki diğer ülkelere de yayılabileceğini göstermektedir.

Yatay kesit bağımlılık testlerinden sonra yapılması gereken ikinci adım ise eğim katsayılarının yapısının test edilmesidir. Eğim katsayılarının homojen olup olmadığı ilk kez Swamy (1970) tarafından analiz edilmiştir. Daha sonra bu testin daha da geliştirilmiş hali ise 2008 yılında Pesaran & Yamagata tarafından Delta homojenlik testleri ile ortaya konulmuştur. Bu testlerin temel hipotezi H₀: Eğim katsayılarının homojen olduğunu, alternatif hipotez ise H₁: Eğim katsayılarının heterojen olduğunu ifade etmektedir. Pesaran ve Yamagata (2008), küçük ve büyük örneklem olmak üzere iki test istatistiği önermiştir. Bunlar:

$$\text{Küçük örneklem için : } \tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\text{var}(t,k)} \quad (6)$$

$$\text{Büyük örneklem için : } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k}} \quad (7)$$

Tablo 4

Model İçin Homojenlik Testi

Homojenlik Testleri	Test istatistiği	Olasılık
$\tilde{\Delta}$	10.557	(0.000) *
$\tilde{\Delta}_{adj}$	11.291	(0.000) *

Not: *, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te verilen homojenlik testi sonuçlarına göre H₀ hipotezi reddedilerek (p=0.00<0.05), değişkenlerin homojen yapıda olmadığı, birimden birime farklılık gösterdiği görülmektedir.

Çalışmada yatay kesit bağımlılığı ve heterojen yapıda olan değişkenleri dikkate alan Pesaran (2007) CIPS birim kök testi uygulanmıştır. Pesaran'ın (2007) CIPS birim kök testi, Im vd., (2003)'ün IPS testinden geliştirilmiştir. CIPS birim kök test istatistiği, bireyler için kesitsel olarak artırılmış Dickey-Fuller (CADF) istatistiklerinin ortalamasıdır. Standart Dickey-Fuller (ADF) denklemleri, bireysel serilerin yatay kesit ortalamalarının gecikmeli seviyeleri ve birinci farkları ile güçlendirilmiştir. Bu testin, temel hipotezi H₀: Serilerin birim kök içerdiğini alternatif hipotez ise H₁: Serilerin en az bir tanesinin 0'dan farklı olduğunu ifade etmektedir. CADF regresyonu denklemi (Pesaran, 2007):

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_{i,t} + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{i,t-1} + d_i \Delta \bar{y}_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Her bir seri için hesaplanan CADF test istatistiği değerinin aritmetik ortalamasından, CIPS testi istatistiğinin değerleri elde edilmektedir. CIPS testi istatistik formülü: (Pesaran, 2007)

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (9)$$

Tablo 5
Birim Kök Testi

Değişkenler	Düzy		1.Fark		Sonuç
	Sabit	Sabit & Trend	Sabit	Sabit & Trend	
LnGDP	-1.550	-2.541	-3.100***	-3.318***	I(1)
LnİHR	-2.464**	-3.273***	-3.554	-3.734	I(0)
LnİTH	-1.844	-1.969	-3.815***	-3.541***	I(1)

Not: *, **, ***; sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Sabitli model için CIPS kritik değerleri: %1 için -2.57, %5 için -2.33, %10 için -2.21'dir. Sabitli ve trendli model için CIPS kritik değerleri: %1 için -3.10, %5 için -2.86, %10 için -2.73'tür.

Tablo 5'te verilen birim kök testi sonuçlarına göre, LnGDP ve LnİTH değişkenleri hem sabitli hem de sabit & trend modelinde birinci farkta durağanlık göstermektedir. LnİHR değişkeni ise hem sabitli hem de sabit & trend modelinde düzeyde durağanlık göstermektedir.

Çalışmada değişkenler farklı seviyede durağan olduğu için, Pesaran, Shin ve Smith (1999) tarafından geliştirilmiş panel Otoresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri analiz etmeye imkân tanıyan bir hata düzeltme modeli olarak kullanılmaktadır. Panel ARDL yöntemi, temel değişkenlerin olup olmadığına bakılmaksızın uzun vadeli bir ilişkiyi incelemek için alternatif bir test sağlamaktadır (Bahmani-Oskooee ve Ng, 2002, s.150). Ortalama Grup (MG) ve Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) panel ARDL yönteminde kullanılan iki tahmincidir. Hangi tahmincinin uygulanacağını belirlemek için Hausman testi kullanılmaktadır (Samargandi, Fidrmuc ve Ghosh, 2015, s.72).

Denklem (10)'da (1)'nolu denklemden hareketle panel ARDL modelinin denklemi şu şekilde oluşturulmuştur.

$$\Delta LnGDP_{it} = a_i + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{ij} \Delta LnGDP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{l-1} \gamma_{ij} \Delta LnİHR_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij} \Delta LnİTH_{i,t-j} + Q_1 LnGDP_{i,t-j} + Q_2 LnİHR_{i,t-j} + Q_3 LnİTH_{i,t-j} + \varepsilon_{1,it} \quad (10)$$

Denklem (11)'de panel ARDL modelinin hata düzeltme denklemi verilmiştir.

$$\Delta LnGDP_{it} = a_i + \sum_{k=1}^p \beta_{ij} \Delta LnGDP_{i,t-j} + \sum_{k=0}^l \gamma_{ij} \Delta LnİHR_{i,t-j} + \sum_{k=0}^q \delta_{ij} \Delta LnİTH_{i,t-j} + \sigma_{ij} ECM_{t-i} + \varepsilon_{it} \quad (11)$$

Tablo 6
Panel ARDL/PMG Analiz Sonuçları

Değişkenler	Kısa Dönem		Uzun Dönem	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Bağımlı Değişken: LnGDP				
LnİHR	0.041	0.185	0.275	0.000*
LnİTH	0.129	0.000*	0.222	0.000*
ECM _{t-1}	-0.188*			
Hausman Testi (Chi ²)	2.87 (0.238)			

Not: *, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6’da yer alan Hausman testi sonucuna göre panel ARDL/PMG sonuçları yorumlanacaktır. Elde edilen bulgulara göre, panel ARDL/PMG modeli ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme değişkeninin ihracat düzeyine uzun dönemdeki esnekliği 0.275 olarak bulunmuştur. Bu ifade ihracat düzeyindeki %1’lik bir artışın, ekonomik büyümeyi %0.27 oranında artırdığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan ekonomik büyüme değişkeninin ithalat düzeyine uzun dönemdeki esnekliği 0.222 olarak bulunmuştur. Bu ifade ise ithalat düzeyindeki %1’lik bir artışın, ekonomik büyümeyi %0.22 oranında artırdığı anlamına gelmektedir. Kısa dönemde ise ekonomik büyüme ile ithalat değişkeni arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunurken, ekonomik büyüme ile ihracat değişkeni arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca hata düzeltme katsayısı (ECM_{t-i}) anlamlı olarak bulunmuştur. Yani, kısa dönemde meydana gelecek şokların %18.8’i, bir sonraki dönemde dengeye gelmektedir. Sonuç olarak elde edilen bulgular, ithalat ve ihracat olmak üzere dış ticaret düzeyinde meydana gelen artışların ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Ülkelerin gelişimi ve refah düzeylerinin tespit edilmesi açısından ekonomik büyüme uluslararası mecrada kabul gören önemli bir araçtır. Büyüme göstergelerine etki eden dış ticaret çıktıları ise ülkelerin ekonomik kalkınmasına veya tam tersi niceliksel küçülmesine sebep olabilmektedir. Bu açıdan gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme ve ihracat-ithalat arasındaki ilişki değer atfetmektedir. Ancak literatüre konu olan bu ilişkinin varlığı ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Bunun temel sebebi her ülkenin; içsel ve dışsal ekonomik dinamiklerin farklılık taşıması ve gelişmiş seviyeye ulaşamaması söylenebilir.

Bu noktadan hareketle çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan seçilmiş 5 ülkede 1992-2022 dönemini kapsayan 30 yıllık veriler kullanılarak dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu etki incelenirken öncelikle ülkeler arasında yatay kesit bağımlılık ve homojenlik varlığının bulunup bulunmadığı analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılık testi sonuçları örnekleme yatay kesit bağımlılığı olduğunu, yani ülkelerin heterojen özelliklere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Sonraki adımda gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CIPS birim kök testi sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile ithalat değişkenlerinin birinci farkta durağan olduğu, ihracat değişkeninin ise düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olmasından dolayı gerçekleştirilen panel ARDL/PMG yöntemi ile modelde değişkenlerin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Panel ARDL/PMG modelinden elde edilen bulgulara göre, ekonomik büyüme ile dış ticaret (ihracat ve ithalat) değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Panel genelinde uzun dönemde ihracat ve ithalatta gerçekleşecek bir artışın ekonomik büyümeyi artıracığı, kısa dönemde ise yalnızca ithalatta meydana gelecek bir artışın ekonomik büyümeyi artıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada, ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki uzun vadeli ilişkiyi açıklayan bulguların Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013), Ganiyev (2016), Aydın, Esen ve Bayrak (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmaları desteklediği görülmüştür.

Sonuç olarak, ekonomik büyüme ile dış ticaret arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bulgulardan yola çıkarak ülkeler uzun dönemli ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilmek için dış ticarete ivme kazandıracak yeni politikalar üretmelidir. Gerçekleştirilen bu çalışmayı takip edecek çalışmalarda farklı ülke gruplarında farklı dönemler için dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenerek literatüre katkı sağlanabilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışmaya birinci yazar tarafından %35, ikinci yazar tarafından %35 ve üçüncü yazar tarafından %30 katkı sağlanmıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Ağayev, S. (2011). İhracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: 12 geçiş ekonomisi örneğinde panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizler. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 241-254.
- Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın tarihsel gelişimi: Teşkilatın dünü, bugünü ve yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473-491.
- Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (2016). *Türk dili konuşan ülkeler iş birliği konseyi ve Türk dünyası*. <https://www.ankasam.org/turk-dili-konusan-ulkeler-ibirligi-konseyi-ve-turk-dunyasi/> adresinden 05.02.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Arodoye, N. L. and Iyoha, M. A. (2014). Foreign trade-economic growth nexus: evidence from Nigeria, *CBN Journal of Applied Statistics*. 5(1), 121-141.
- Aydın, C. Esen, Ö. and Bayrak, M. (2016). Inflation and economic growth: A dynamic panel threshold analysis for Turkish Republics in transition process. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 229, 196-205.
- Bahmani-Oskooee, M. and Ng, R. C. W. (2002). Long-run demand for money in Hong Kong: an application of the ARDL model. *International journal of business and economics*, 1(2), 147-155.
- Bayer, Y. and Marius, D. G. (2018). FDI inflows and financial development in central and eastern eu union countries: A panel cointegration and causality. *International Journal of Financial Studies*, 6(55), 1-13.
- Blavasciunaite, D., Garsviene, L. and Matuzeviciute, K. (2020). Trade balance effects on economic growth: evidence from European Union Countries. *Economies*, 8(54), 2-15.
- Breusch, T. S., and Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Choe, J. I. (2003). Do foreign direct investment and gross domestic investment promote economic growth?. *Review of Development Studies*, 7(1), 44-57.
- Çetinkaya, A. F. and Demirel, N. (2023). Analyzing the impact of the organization of Turkic states on the foreign trade of member countries. *Cogent Social Sciences*, 10(1), 1-35.
- Esen, Ö. ve Bayrak, M. (2015). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Geçiş sürecindeki Türk Cumhuriyetleri üzerine bir uygulama. *Bilig*, 73, 231-248.
- Feldstein, M. (1983). Domestic saving and international capital movements in the long run and the short run. *European Economic Review*, 21, 331-353.
- Ganiyev, J. (2016). Kırgızistan ve Kazakistan'da dış ticaret, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 89-101.
- Gül, E., Kamacı, A., ve Konya, S. (2013). Dış ticaretin büyüme üzerine etkileri: Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-12.

- Hüseyinli, S. (2019). *Enerji ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisi (Azerbaycan özelinde bir analiz)*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Im, K., Pesaran, M.H. and Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53–74.
- International Trade Center. (2023). *Trade map*. Retrieved from <https://www.trademap.org/Index.aspx> in 01.11.2023.
- Kang, J. S. and Jay, C. S. (2016). The rise and fall of European current account deficit. *Economic Policy*, 31, 153–99.
- Kazancı, B.A. ve Dikkaya, M. (2021). Türk Konseyi düzleminde Macaristan – Türk Cumhuriyetleri ilişkileri. *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, 121, 337-346.
- Kendirkıran, G. ve Emirmahmutoğlu, F. (2022). Türkiye’de ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisi zamanla değişiyor mu?. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, 36, 43-62.
- Künü, S., Hopoğlu, S. ve Bozma, G. (2015). Türkiye-Azerbaycan ikili ticaretinin Türkiye’nin ekonomik büyümesindeki etkisi: bir nedensellik analizi. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 7(21), 12-21.
- Marshall, A. (1959). *Principles of Economics*. 8th Edition, Macmillan: Royal Economic Society.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 435, 1-39.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H. (2021). General diagnostic tests for cross-sectional dependence in panels. *Empirical Economics*, 60(1), 13-50.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 0-93.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., and Yamagata, T. (2008). A bias adjusted LM test of error cross section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Robertson, D.H (1938). The future of international trade. *Economic Journal*, 48(189), 1-14.
- Samargandi, N., Fidrmuc, J. and Ghosh, S. (2015). Is the relationship between financial development and economic growth monotonic for middle income countries?. *World Development*, 68, 66-81.
- Şenkardeşler, R. A. (2018). Cumhuriyetten günümüze Türkiye’nin dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine nedensellik analizi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(1), 108-129.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı*. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-terafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-terafli-iliskiler/turk-devletleri-t024> adresinden 14.12.2023 tarihinde erişilmiştir.

- Tyler, W. G. (1980), *Growth and export expansion in developing countries: some empirical evidence*. Instituto De Planejamento Economico E Social Junho: IPEA.
- Wang, J., Yang J. and Yang L. (2023). Do natural resources play a role in economic development? role of institutional quality, trade openness and FDI. *Resources Policy*, 81, 1-8.
- World Bank. (2023). *World Bank Open Data*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/?locations=AZ-KZ-KG-HU-TR> in 04.01.2024.
- Yardımcıoğlu F. ve Gülmez A. (2013). Türk Cumhuriyetlerinde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 7(1), 145-161.
- Yılmaz, Ö.ve Albayrak, M. (2023). Türkiye’de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ampirik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 38, 89-108.

Extended Abstract

Introduction

Economic growth is an important and internationally recognized tool in determining the development and welfare levels of countries. Foreign trade outputs, which affect growth indicators, can lead to the economic development of countries or, on the contrary, to their quantitative shrinkage. From this perspective, it is seen that there is a close relationship between foreign trade, which is one of the basic dynamics of a free market economy, and growth, and the relationship between economic growth and export-import is valuable for developing countries. However, the existence of this relationship, which is the subject of the literature, may differ across countries. The main reason for this is that each country has different endogenous and exogenous economic dynamics and has not reached a developed level. Integration of countries into the global economic system is an important factor. Thus, the revival of international trade can become a driving force of economic growth. Since it is a critical indicator of a country's competitive structure and important in assessing the country's relations with the rest of the world, the impact of trade balance on economic growth is an issue that needs to be examined.

This study aims to examine the effect of foreign trade on economic growth in five selected countries within the Organisation of Turkic States. Panel ARDL method is used to analyze this effect. In the literature, many studies have been conducted on the impact of exports and imports on economic growth for different countries. However, it is seen that there are not enough scientific studies on the effect of foreign trade on economic growth in the context of the countries within the Organisation of Turkic States. In the limited number of studies analyzing the foreign trade-growth relationship in the countries within the Organisation of Turkic States, it is noteworthy that Hungary, which is included in the Organisation as an observer country, is not included. In this context, this study examines the impact of foreign trade on economic growth in five countries within the Organisation of Turkic States, including Hungary, which is an observer country, over thirty years (1992-2022). Therefore, the study differs from previous studies at this point. In addition, it is thought that the findings obtained from the study will contribute to the world of science. In the study, firstly, the relationship between foreign trade and economic growth is discussed in the theoretical framework. In the following section, a literature review on the subject is presented. Finally, the effect of foreign trade on growth in selected Organisation of Turkic States countries for the period 1992-2022 is estimated by the panel ARDL method and the findings are presented.

Method

In this study, the impact of foreign trade on economic growth in selected Organization of Turkic States countries is examined using annual data for the period 1992-2022 by panel data analysis method. In the study, gross domestic product per capita data representing economic growth were obtained from the World Bank website, while export and import data representing foreign trade were obtained from Trademap website. In the study, while examining the effects of foreign trade on economic growth, firstly, whether there is horizontal cross-section dependence and homogeneity among countries is analyzed by horizontal cross-section dependence test and homogeneity test. Then, the CIPS unit root test, which takes into account the horizontal cross-sectional dependence, was performed. Finally, since the variables are stationary at different levels, the short and long run coefficients of the variables in the model are estimated with the panel ARDL/PMG method and the findings are evaluated.

Findings

According to the findings obtained from the study, it is determined that there is a long-run relationship between the variables with the panel ARDL/PMG model. The long-run elasticity of the economic growth variable to the level of exports was found to be 0.275. This means that a 1% increase in the level of exports increases economic growth by 0.27%. On the other hand, the long-run elasticity of the economic growth variable to the level of imports was found to be 0.222. This means that a 1%

increase in imports increases economic growth by 0.22%. In the short-run, there is a positive relationship between economic growth and imports, while there is no relationship between economic growth and exports. Moreover, the error correction coefficient (ECMt-i) is found to be significant. In other words, 18.8% of the shocks that occur in the short run stabilize in the next period. In conclusion, the findings show that increases in the level of foreign trade, including imports and exports, increase economic growth.

Conclusion, Discussion and Recommendations

This study examines the impact of foreign trade on economic growth in five countries of the Organisation of Turkic States using 30-year data covering the period 1992-2022. While examining this effect, firstly, it is analyzed whether there is horizontal cross-section dependence and homogeneity among the countries. The results of the horizontal cross-section dependence test revealed that there is horizontal cross-section dependence in the sample, that is, the countries have heterogeneous characteristics. According to the results of the CIPS unit root test, economic growth and import variables are stationary in their first differences, while the export variable is stationary at the level. Since the variables are stationary at different levels, the panel ARDL/PMG method is used to estimate the short and long-run coefficients of the variables in the model. According to the findings obtained from the panel ARDL/PMG model, it is concluded that there is a long-run relationship between economic growth and foreign trade (exports and imports) variables. In the long run, an increase in exports and imports will increase economic growth, while in the short run, only an increase in imports will increase economic growth. The findings explaining the long-run relationship between economic growth and foreign trade in the study support the studies conducted by Yardımcıoğlu and Gülmez (2013), Ganiyev (2016), Aydın & Esen and Bayrak (2016). As a result, there is a significant relationship between economic growth and foreign trade. Based on the findings, countries need to develop new policies to accelerate foreign trade to achieve long-term and sustainable growth. In the studies to follow this study, the effect of foreign trade on economic growth for different periods in different country groups can be analyzed in a way to contribute to the literature.